

Т. І. Нікіфорова*

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА НАЯВНОСТІ ОБСТАВИН, ЩО ПОМ'ЯКШУЮТЬ ПОКАРАННЯ

15 квітня 2008 р. Кримінальний кодекс України¹ (далі — КК України) було доповнено ст. 69¹, відповідно до якої за наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених п. 1 та 2 ч. 1 ст. 66 КК України, відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також при визнанні підсудним своєї вини строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

Прийняття цієї норми, на наш погляд, є першим кроком в реалізації ідеї конкретизації кримінально-правового значення обставин, які пом'якшують покарання, що, звичайно, є перспективним.

Проблема конкретизації кримінально-правового значення обставин, які пом'якшують покарання, була і залишається однією з найбільш актуальних та дискусійних проблем в науці кримінального права, оскільки призначення покарання є важливим етапом здійснення правосуддя, який потребує досить детальної регламентації. Як слушно зазначає В. І. Курляндский, конкретизація кримінально-правового значення обставин, які пом'якшують покарання, допомогла б практиці, оскільки вона тягне за собою процес деталізації судової діяльності, полегшує її здійснення, надаючи у розпорядження судді відносно чіткі орієнтири, створюючи достатньо конкретні уявлення про роль у призначенні покарання певних обставин справи². Необхідність здійснення конкретизації кримінально-правового значення обставин, які пом'якшують покарання є очевидною. Як свідчить практика, суди часто лише констатують наявність у справі обставин, які пом'якшують покарання, не відображаючи, як саме їх було враховано при призначенні покарання. Так, наприклад, місцевим судом Франківського району м. Львова Р. було засуджено за ч. 1 ст. 185 КК України 2001 р. до трьох років позбавлення волі. В мотивувальній частині вироку суд вказав, що при призначенні покарання він враховує тяжкість вчиненого злочину, особу винного та обставини, які пом'якшують покарання, зокрема, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, наявність на утриманні винного малолітніх дітей. Обставин, які обтяжують покарання, у справі не встановлено. Однак за таких обставин суд призначив максимальне покарання, передбачене у санкції статті кримінального закону, за якою засуджено винного³. Виникає питання, яким чином суд при призначенні покарання врахував вказані у вироку обставини, які пом'якшують покарання?

Проблема конкретизації кримінально-правового значення обставин, які пом'якшують покарання, була предметом дослідження багатьох науковців, зокрема, А. Т. Іванової, Л. Л. Круглікова, В. І. Курляндського, А. А. Арямова, О. А. Мяснікова, Т. В. Сахарук та інших. Цими авторами було запропоновано різні варіанти здійснення конкретизації кримінально-правового значення обставин, які пом'якшують покарання.

Метою даного дослідження є аналіз висвітлених у літературі моделей здійснення конкретизації кримінально-правового значення обставин, які пом'якшують покарання, аналіз правил призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених ст. 69¹ КК України та дослідження перспектив подальшої законодавчої конкретизації впливу обставин, які пом'якшують покарання на призначення покарання.

У науці кримінального права можна виділити декілька моделей здійснення конкретизації кримінально-правового значення обставин, які пом'якшують покарання.

© Нікіфорова Т. І., 2008

* доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права, кандидат юридичних наук

¹ ВВР. — 2001. — № 25-26. — Ст. 131.

² Курляндский В. И. Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности // Основные направления борьбы с преступностью / Под ред. И. М. Гальперина, В. И. Курляндского. — М.: Юрид. лит., 1975. — С. 93.

³ Архів Франківського районного суду м. Львова за 2002 рік. Справа № 1-115/02.

Так, наприклад, А. Т. Іванова запропонувала внести зміни до КК України, доповнивши статтю про загальні засади призначення покарання частиною такого змісту: “За наявності у справі обставин справи, що пом’якшують відповідальність, суд призначає в межах санкції статті Особливої частини КК України більш м’яке покарання, а за наявності обставин справи, що обтяжують відповідальність, — більш тяжке”. При цьому, на її думку, вимога закону про обов’язковість врахування обставин, що пом’якшують відповідальність, була б більш конкретною та визначеною⁴.

Інші моделі конкретизації кримінально-правового значення обставин, які пом’якшують покарання, пов’язані із пропозицією введення у кримінальний закон формалізованих критеріїв врахування відповідних обставин при виборі конкретного строку (розміру) покарання. Вказані пропозиції викликали широкі дискусії у науці кримінального права. Противники цієї ідеї стверджують, що її прийняття ускладнило б роботу суду, внесло б в неї шкідливі для відправлення правосуддя елементи формалізму, адже судді здатні правильно оцінити значення тієї чи іншої обставини, яка пом’якшує покарання, в кожному конкретному випадку⁵. Прибічники ж звертають увагу на те, що розумна формалізація була б найкращим способом обмеження та подолання можливого суб’єктивізму суддів, важливим засобом боротьби із різнобєм в судовій практиці, засобом подальшого зміцнення законності в кримінальному судочинстві⁶. На нашу думку, остання позиція виглядає більш обґрунтованою. Не можна погодитися з тим, що особам, які вчиняють аналогічні злочини та характеризуються приблизно однаково, призначають різко різні строки (розміри) покарання. Крім того, слід погодитися з Л. Л. Кругликовим, який стверджує, що повністю покладатися на судовий угляд при призначенні покарання не можна, адже правосвідомість судді може бути гарантом призначення справедливого покарання лише у поєднанні з висококваліфікованим вмінням судді застосувати закон, призначити покарання. Однак презюмувати таке вміння кожного судді, на жаль, не є можливим⁷.

У науці кримінального права було запропоновано розроблення відповідних формалізованих критеріїв врахування обставин, які пом’якшують покарання на основі математичних методів. Так, зокрема, на думку В. І. Курляндського, такі критерії повинні містити своєрідну шкалу, з одного боку, з типовими для цього виду злочинів критеріями індивідуалізації покарання із зазначенням оцінки їх значимості в умовно прийнятій системі балів, а з іншого — з оцінкою в балах певної одиниці міри покарання. Ділення суми балів, отриманих в результаті оцінки критеріїв, на кількість балів, в яких оцінюється одиниця міри покарання, дасть показник, який міг би бути допоміжним інструментом, що полегшить діяльність суддів при прийнятті ними рішень та допоможе уникнути грубих помилок при призначенні покарання⁸. А. А. Арямов пропонує визначити точні “кроки зниження” репресії. Визначаючи крок зниження репресії, необхідно діапазон між середнім покаранням та мінімальною межею санкції поділити на кількість усіх можливих в такій ситуації пом’якшуючих обставин. Крок зниження репресії визначається діленням всього діапазону зниження репресії на кількість можливих пом’якшуючих обставин. Отримане число повинно визначати вагу кожної доведеної в справі пом’якшуючої обставини⁹.

Одну із концепцій формалізації обставин, які пом’якшують покарання, розробив Л. Л. Кругликов. Згідно з нею серед усіх обставин, які пом’якшують покарання, слід виділити головні (особливі) пом’якшуючі обставини і визначити міру їх впливу щодо максимуму санкції статті, яка встановлює відповідальність за вчинений особою злочин. Наприклад, за наявності певних особливих пом’якшуючих обставин призначене покарання

⁴ Іванова А. Т. Смягчающие ответственность обстоятельства в советском уголовном праве: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. — М., 1972. — С. 21.

⁵ Там же; Долиненко Л. А. Смягчающие обстоятельства по действующему уголовному праву и в судебной практике: Учеб. пособ. — Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1980. — С. 64.

⁶ Кругликов Л. Л. О формализации степени влияния смягчающих и отягчающих обстоятельств // Проблемы повышения эффективности борьбы с преступностью. — Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1983. — С. 62; Нажимов В. П. Справедливость наказания — важнейшее условие его эффективности // Вопросы организации суда и осуществления правосудия в СССР. — Калининград, 1973. — Т. 2. — С. 5.

⁷ Кругликов Л. Л. Указ. работа. — С. 67.

⁸ Курляндский В. И. Указ. работа. — С. 94.

⁹ Арямов А. А. Методология назначения наказания по уголовному законодательству Российской Федерации. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. — С. 126.

може бути не більше трьох четвертих максимального строку (розміру) санкції статті, яка встановлює відповідальність за вчинений особою злочин¹⁰.

Слід відзначити, що саме ця концепція лежить в основі норми, передбаченої ст. 69¹ КК України. Ця ж концепція була взята за основу і при розробці ст. 62 КК РФ, згідно з якою за наявності пом'якшуючих обставин, передбачених пунктами "і" та "к" ч. 1 ст. 61 КК РФ, та відсутності обставин, що обтяжують покарання, строк або розмір покарання не може перевищувати трьох четвертих максимального строку або розміру найбільш суворого покарання, передбаченого відповідною санкцією статті Особливої частини КК РФ¹¹. Тобто український законодавець при вирішенні проблеми конкретизації кримінально-правового значення обставин, які пом'якшують покарання пішов по шляху російського законодавства. Слід відзначити, що цей шлях певним чином вирішує цю проблему та, як свідчить практика застосування російського законодавства, є досить ефективним. Проте не можна не відзначити і певні недоліки та прогалини цієї концепції взагалі, та норми, передбаченої ст. 69¹ КК України, зокрема.

Перш за все, виникає питання, чому саме обставини, передбачені п. 1 та 2 ч. 1 ст. 66 КК України, були виділені законодавцем як "особливі" та такі, що потребують чіткої регламентації їх впливу на покарання. Тут, звичайно, слід врахувати подібність норм, передбачених ст. 69¹ КК України та ст. 62 КК РФ, та відповідно подібність пом'якшуючих обставин, які визнані російським та вітчизняним законодавцем як такі, що потребують чіткої регламентації їх впливу на призначення покарання. Проте таке запозичення має певні досить недоречні упущення. Так, зокрема, законом від 15 квітня 2008 р. в ст. 66 п. 2¹ було введено таку обставину, що пом'якшує покарання, як надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину. Ця обставина також запозичена з російського кримінального закону, однак в КК РФ вона передбачена в п. "к" ст. 61, який включено в перелік "особливих" пом'якшуючих обставин згідно ст. 62. Невключення цієї обставини в ст. 69¹ КК України, на нашу думку, є не виправданим, оскільки, якщо добровільне відшкодування завданого збитку або усунення вже заподіяної шкоди визнається "особливою" пом'якшуючою обставиною, то тим більше надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину, тобто дії, спрямовані на недопущення заподіяння шкоди, повинні визнаватися "особливою обставиною, яка пом'якшує покарання".

Визнання "особливими" саме обставин, що пом'якшують покарання, передбачених п. 1 та 2 ч. 1 ст. 66 КК України, пояснюється також заохоченням державою посткримінальної поведінки осіб, які вчинили злочин, що полегшує розкриття злочину та відшкодування завданих злочином збитків або усунення заподіяної шкоди. Проте певні заперечення викликає включення до числа "особливих" таких пом'якшуючих обставин як з'явлення із зізнанням та щире каяття. Щодо з'явлення із зізнанням, то суди часто враховують таку обставину тоді, коли в матеріалах справи є такий процесуальний документ як явка з повинною, який, як відомо, досить часто складається тоді, коли особа, затримана як підозрюваний, підтверджує свою участь у вчиненні злочину в обмін за запевнення її у тому, що покарання їй буде пом'якшено. На це звернув увагу і Пленум Верховного Суду України, який у постанові від 24 жовтня 2003 р. "Про практику призначення судами кримінального покарання" роз'яснив, що суди, вирішуючи питання про наявність такої обставини, що пом'якшує покарання, як з'явлення із зізнанням, повинні перевіряти, чи були подані до органів розслідування, інших державних органів заява або зроблене посадовій особі повідомлення про злочин (у будь-якій формі) добровільним і чи не пов'язано це з тим, що особа була затримана як підозрювана і, будучи викритою, підтвердила свою участь у вчиненні злочину¹². Тому, враховуючи наявність такої негативної практики, вважаємо недоречно включати з'явлення із зізнанням у перелік обставин, які потребують особливої регламентації їх впливу на покарання. Що стосується щирого каяття, то,

¹⁰ Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в уголовном праве. Вопросы теории. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. — с. 140-141.

¹¹ Уголовный кодекс Российской Федерации. — СПб.: Питер Принт, 2004. — 713 с.

¹² Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 6 (40). — С. 14-20.

виходячи із того, що щире каяття — це, перш за все, морально-психологічне явище, і встановити, чи дійсно у свідомості особи відбулися відповідні зміни, досить важко, суди часто роблять висновок про наявність такої обставини, ґрунтуючись лише на словах підсудного, що не завжди свідчить про дійсно щирість такого “каяття”. Тому включення з’явлення із зізнанням та щирого каяття в ст. 69¹ КК України, на нашу думку, є дуже спірним.

Звичайно, виділення обставин, які є “особливими” є дуже складним завданням. Кожна із обставин, передбачених ч. 1 ст. 66 КК України, має обов’язкове пом’якшуюче значення, та її наявність у цій нормі свідчить про те, що суд зобов’язаний врахувати її при призначенні покарання, якщо вона буде встановлена у справі. Кожна обставина у кожній конкретній справі може мати особливе значення. Проте встановлення в арифметичних пропорціях ступеня впливу на покарання усіх без виключення пом’якшуючих обставин може перетворити діяльність суду в чисто математичний підрахунок строку чи розміру покарання.

Ст. 69¹ КК України є початком законодавчої діяльності, спрямованої на зменшення угляду суду при вирішенні кримінальних справ і особливо при призначенні покарання, що сприятиме уніфікації судової практики. Тому розробка критеріїв та концепції регламентації кримінально-правового значення обставин, які пом’якшують покарання, має широкі перспективи.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 11 від 10 червня 2008 року)*

